

OSMANLI ARAŐTIRMALARI XII

NeŒir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

(BERT FRAGNER — KLAUS KREISER)

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XII

İstanbul - 1992

ğerlendirmeleriyle V. Aumeunier-Fuglestad ve P. R. Baduel'nin «Bibliyografik Haberleri yer almaktadır.

Davut Dursun

Suraiya FAROQHI, *Herrscher über Mekka. Die Geschichte der Pilgerfahrt*, Artemis Verlag, München 1990, 351 sahife.

Kutsal yerlerin ziyareti, bu meydanda Hac farizesi Hristiyanlıkta ve İslâmiyette orta çağlardan beri insanları peşinden sürükleyen ibadetlerin başında gelir. Günümüzde de Roma, Kudüs, son yıllarda Efes, hatta Demre Batı dünyası için kutsal yerlerdir, pek çok kimseler tarafından ziyaret edilirler. İslâm Âlemi'nde de her sene Zilhicce ayında milyonlarca insan ülkelerinden çeşitli vasıtalarla Mekke ve Medine'ye koşmakta, maddî ve manevî herşeyini ortaya koymaktadır. Suraiya FAROQHI yukarıda belirtilen eserinde İslâm'da Hac ziyaretlerinin bir tarihçesini yapmaya çalışmıştır.

Eserin «Giriş» kısmında önce İslâmda haccı tarif eder, Batı Dünyası'ndaki okuyucu için bu tanım elbette önemlidir. Çalışmasında dinî sorunlardan çok, teşkilât ve siyasî sorunları bakımından bu konuyu ele alacağını ifade eder. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı bürokrasisini ve arşivlerini över (s. 11-12). Her ne kadar hac ziyaretine teşebbüs eden her fert kendi ihtiyaçlarını teminden sorumlu ise de, hükümdarların da Emeviler ve Abbasîler devrinden beri hacı kabilelerinin emniyet ve ihtiyaçlarının giderilmesinde koruyuculuk görevini kendiliğinden yüklendiklerini de belirtir. Özellikle osmanlı hükümdarlarının, en azından 16. yüzyıldan itibaren hacı kabilelerinin (kervanlarının) hedeflerine salimen ulaşamamalarının kendileri için ağır bir yenilgi olduğu zihniyetini taşıdığını vurgular. Bu nedenle hac yollarının güvenliğini sağlamaya çalıştıkları gibi, kutsal şehirler Mekke ve Medine'de Hz. Peygamber soyundan gelen Şerif'lerin ve bu şehirler fıkrasının ihtiyaçlarını karşılamaya gayret etmişler, hacıların barınmalarını, su bulmada kolaylık çekmelerini de sağlamaya özen göstermişlerdir. Surre alayları ile her sene İstanbul'dan Mekke ve Me-

dine'ye gönderilen hediyeler, yollarda kervanların korunması için çevredeki bedevî şeyhlerine ve emirlerine verilen paralar, salgın insan ve hayvan hastalıklarına karşı koruyucu tedbirler bu önlemler arasındadır.

Yol güvenliği ve hacıların kutsal şehirlere gidişlerinin rahatlık içinde geçmesini teminin son halkasını şüphe yok II. Abdülhamid devrinde tamamlanan Hicaz demiryolu teşkil eder. İslâm Âlemi'nden bir kısım bağışlarla gerçekleştirilen ve 1908 sonbaharında Şam'dan Medine'ye ulaşan bu demiryolu hattı bedevîlerin şahsî çıkarları yüzünden- şiddetli mukavemetle karşılanmış*, Osmanlı Devleti'nin bu diyarları terki ile de tamamen tahrip edilmiştir. 1977'de Médain Salih civarındaki bahçelerin çitlerinin kazıklarının traverslerden, bunları kuşatan çemberlerin de demiryolu raylarından olduğu görülmüştür.

Kitabın 1. bölümü «İslâm'da hac» (15-14), 2. bölümü «Kervan yolculukları» (44-74), 3. bölümü «Kervanların emniyeti» (75-101), 4. bölümü «Kutsal şehirlerin maliyesi» (102-125), 5. bölümü «Din ve hükümdar adına Mekke ve Medine'de yapılan kamu binaları (126-162), 6. bölümü «dış siyaset meselesi olarak hac seferleri» (163-194), 7. bölümü «İktisadî ve siyasi rekabet alanında Hac seferleri» (195-222), 8. bölümü «17. yüzyılın sonundan zamanımıza kadar Hac seferleri» (223-262) başlığını taşımaktadır. s. 263-278'de de «sonsöz (hatime)» kısmı yer almaktadır. Notlar, bibliyografya, dizin kitabı tamamlamaktadır.

FAROQHI bu eserinde 11. yüzyılda Nâsır-ı Husrev'den başlayarak 13. yüzyılda İbn Cubeyr'in, 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin kendi müşahedelerinden faydalanmakta, tasarısı çerçevesinde doğu ve batı kaynaklarından istifade ile İslâmın kutsal şehirlerindeki imar faaliyetlerini, Şam'dan ve Kahire'den yola çıkan hacı kabilelerinin güzergâh ve sorunlarını, Osmanlı dönemindeki merkezi hükümetin buralara yaptığı yıllık bütçe giderlerini aksettirmektedir. Bu giderlerin 16. ve 17. yüzyıllarda umumî bütçe masraflarının % 1-2'si arasında bulunduğu da işaret olunmaktadır (s. 108). Bunun dışında Anadolu'da ve Rumeli'de Haremeyn-i şe-

* Hans-Jürgen PHILIPP, «Der beduinische Widerstand gegen die Hedschasbahn», *Die Welt des Islams*, XXV (1985), 31-83.

rifeyn'e yapılan vakıflar bu miktarların iki katını bulmaktadır (s. 113-116). FAROQHI Mekke'li yazar Kutbeddin'in verdiği bilgiye dayanarak 16. yüzyılda bu kutsal şehirde her ev başına yılda merkezî hükûmetin 3 altın yardımıyla bulunduğunu belirtmekte, bunların yekûnu 12.000 kişiyi bulmaktadır. Askerler ve tüccarlar yardım görmeyenlerdir (s. 117). Bu rakamın da ne denli büyük bir sayı olduğunu, o yüzyıl için, belirtmek lâzımdır.

Hacıların bulunduğu kervanlar için en önemli iki yol Kahire'den ve Şam'dan Medine'ye ve Mekke'ye uzanan istikametteki-lerdi. Basra'dan gelen bir yol daha vardı, fakat sık sık kullanılamaz durumda idi. 16. yüzyılda Orta Asya'lı müslüman hacıların en meşakkatli hac seyahati yapanlar olduğu bu kitaptan anlaşılmalıdır. Bunlar, Timur Devletinin dağılmasından sonra yerine kurulan beylikler ile Safevi İran Devleti arasındaki ilişkilerin hasmane oluşundan dolayı, Karadeniz'in kuzeyindeki Kefe (bugün Feodosiya) veya Özü (Ochakov) limanlarına gelmek, oradan da İstanbul istikametinde gidip bütün Anadolu'yu baştan başa kuzey-güney doğrultusunda kat etmek zorunda kalmışlardır (s. 187). Kervanların büyüklüğü hakkında da görgü tanıklarının ifadelerine göre, malûmat sahibi olunmaktadır. Mısırlı tarihçi El-Cezîrî'nin 16. yüzyılda yazdıklarına göre, 1279'da 40.000 Mısırlı, yine bir o kadar Suriye'li ve Irak'lı hacca gitmişti. 14. yüzyılda Verona'lı Jacobo bir hac kervanının 17.000 kişi, 1580'de bir Portekiz anonim kaynağı da yaklaşık 50.000 kişi olduğunu haber vermişler. Bunlar Kahire'den yola çıkanlardır. Büyük bir Suriye veya Mısır hac kervanının 11.000, küçük bir Irak kervanının da 400-500 deveden müteşekkil olduğunu FAROQHI belirtmektedir (s. 63). Bu rakamları 40.000'e, hatta 64.000'e çıkartanlar vardır. 1807'de Arafat'a toplananların 80.000 erkek, 2.000 kadın, 1.000 çocuk olduğu, yedi sene sonra da bir başka görgü tanığına göre (John Lewis BURCKHARD) 70.000 civarında bulunduğu da öğrenilmektedir (s. 64). O zamanın ulaşım araçları, ikmal imkânları gözönünde bulundurulursa, hacı kabilelerinin ihtiyaçlarını gidermenin ne denli büyük teşkilâtlanmayı gerektirdiği kolayca anlaşılır.

Suraiya FAROQHI bu eserinde bütün bu sorunların nasıl hal edildiğini, gayet tatlı, akıcı bir dille, fakat daima belgelere dayanarak, bazan çeşitli dillerde yayınlara, bazan da arşiv kayıtlarına

müracaat ederek mükemmel bir şekilde aydınlatmakta, tam bir Hac Tarihi'ni türlü yönleri ile okuyucuya sunmaktadır. Kendisini ve böyle bir yayımı programlayan ARTEMIS Yayınevi'ni bu bakımdan kutlamak lâzımdır.

Nejat Göyünç

Rita STRATKÖTTER, *Von Kairo nach Mekka. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Pilgerfahrt nach den Berichten des İbrahim Rif'at Bāsā: Mir'at al-Haramain*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1991, Islamkundliche Untersuchungen. Band 145, X-392 sahife.

İbrahim Rif'at Paşa 14. Ocak 1857'de Mısır'da Assiut şehrinde, babasının ölümünden iki ay sonra dünyaya gelir. Orada ilkokula devam eder, okumayı, yazmayı öğrenir, Kur'an-ı Kerim'i hıfz eder. Öndört yaşlarında iken bir akşam okul dönüşü şehrin zâdegânından Halil Sırrı Bey kendisini ayak-üstü imtihan eder, gencin hafızasına ve verdiği cevaplara hayran olur, aynı şehirdeki medrese-i emiriyye'ye onu kayd ettirir. Okulda öğrencilerden ders ücreti alınmadığı gibi, giyim ve iâşe de bedavadır. Üç yıl sonra da Kahire'de bir başka medreseye nakl eder. Orada da altı ay kadar okuduktan sonra, bazı çok iyi ve başarılı öğrencilerle birlikte medrese-i harbiye'ye seçilir. Üç yıl askerî eğitim ve binicilik öğrenir. Tahsilinin bitiminde de 3. Aralık 1876'da Hidiv İsmail Paşa tarafından kendisine mülâzım-ı sâni (teğmen) rütbesi verilir. 1. Nisan 1879'da Mısır'daki malî buhran ve bütçe kısıntıları sebebi ile 19. Ocak 1880'e kadar yedeğe alınır. Bu süreyi de Ezher'de dinî ilimler öğrenerek değerlendirir 1880 başlarında tekrar askerî hizmete döner. Mayıs 1883'te mülâzım-ı evvel (üstteğmen), 1884'te yüzbaşı, 1886'da binbaşı, 1899'da Hidiv Abbas'ın yaveri, Kasım 1900'da kaymakam (yarbay) olur, aynı sene sonlarında *mahmil* muhafızları reisliğine tayin edilir, 1901'de ilk hac seferini yapar. Ocak 1902'de miralay (albay) olur, aynı yıl Aralık ayında miraliva (tuğgeneral) tayin edilir, bu defa *emirü'l-hac* olarak Mekke ve Medine yolculuğuna çıkar. Böylece 1903, 1904 ve 1908'de üç defa *emirü'l-hac* görevini ifa etmiştir. Aslında Ekim 1902'de emekliye